

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԵԼԵԱՅ

ՀԱՏՈՐ Բ.

ՌՅԺ-1860

ՏԵՏՐԱԿ Գ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵԳԵՍՈՒԹԻՒՆՔ

Ի ԱԵՐԱՅ ՏՕՆԵՑ

ՄԱՐԲԷ ԱՄՏՈՒԱԾԱԾՆԻ*

Բ.

ՏԵՍ ԾԱՆԴԵԼԵԱՆ Ս. ԿՈՍՏԱՆ ԲԱՐԻՄԱՆ ԱԼՆԱԿԷ:

Ոմանք յեկեղեցական մատենադրոց կարծում են, թէ յԱռաքելոց ժամանակներէրց սխալա՝ դոնէ մասնաւոր եկեղեցիներում (այսինքն՝ ոչ ամենայն՝ այլ քանի մի քրիստոնեայ տղգայ կամ ժողովրդոց մէջ) կայր սովորութիւն տօնախմբելոց զԱ. Կոստին Բարիամու ծնունդը՝ Բայց այս բանիս հաստատութեան համար՝ չկայ և ոչ մի յիշատակ նախնի Հարց զրուածոց մէջ. այլ ընդհակառակն՝ Օգոստինոս՝ մեծ վարդապետն Ատոին եկեղեցւոց՝ որ ծաղկեցաւ չորրորդ դարու վերջումը և հինգերորդի սկզբումը՝ մեր թարգմանեաց ժամանակներում, յայտնապէս զրոյսծ է թէ «Եկեղեցին բաց ՚ի Յովհաննու Կարապետի ծննդէնէն՝ զայլ սրբոց ծնունդ չէ՝ տօնում, ոչ զՆահապետաց, ոչ զԲարդարէից, և ոչ

* Տէս յԱ. տետր. Ճաբարդի էջ 6—8:

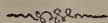
Ի ՚ի պատկ. տօն ճառ ք. էջ 62:

ղԱռաքելոց. այլ՝ տօնում է միայն զԲրիտանիա և զՅովհաննուս Կարապետի ծնունդը²⁾:

Յունաց մէջ՝ Անդրէաս Արեւոցին Խոթներորդ դարումը, և Յովհաննէս Գամասկացին տասներորդ դարումը, և Լատինացւոց մէջ՝ Պետրոս Գամիսնոսն մետասաներորդ դարումը, յատուկ ճանաչուած են այս տօնիս վերայ: Եւ Մանուէլ Կոմնենոս կայսրն Յունաց երկուսասաներորդ դարումը սահմանադրեց՝ որ զՍ. Կուսին ծնունդը հանդիսապէս տօնեն: Յայսմ ամենայնէ երևում է՝ թէ այս տօնախմբութիւնս սկսուած գորով նախ և յառաջ Յունաց մասնաւոր (այսինքն՝ քանի մի քաղաքաց) եկեղեցեաց մէջ Խոթներորդ դարումը, սակայն իններորդումը անցած է յեկեղեցիալ աւտօինացւոց: Վասն զի յիս ժամանակաց, Լինովկենտիոս Գ. պատկի օրերում (այսինքն՝ ի թուին 1245) Լուգդոնի կամ Լիւնի առաջին ժողովն սահմանադրեց՝ զՍ. Կուսին ծննդեան տօնախմբութիւնը ութօրէիւք կատարել յ8 էն Սեպտեմբերի³:

Կարող եմք ասել՝ թէ մեր ազգի մէջ ևս նոյն ժամանակումը եղած է այս տօնիս հաստատութիւնն, ըստ որում տեսանում եմք՝ որ սոյն իսկ տօնի աւուր պատշաճեալ շարականքն չեն գրուած ի հնազոյն վարդապետաց, այլ՝ ինչպէս ասուում է՝ գրուած է ի մեծէն Վարդանայ Վարդապետէ Բարձրբերդացւոյ, և ի Յակոբայ Կաթողիկոսէ Կլայեցւոյ*. և սոքա երկուքս ևս երեքտասաներորդ դարումն էին: Օպայս ևս արժան է զիտել՝ զի որովհետեւ երկու և զէն յայնժամ այնպիսի շարականքն, այսու պատճառաւ Վարդան վարդապետի գրածն՝ որոյ սկիզբն է «*Որ Խաչի մայր իմաստանսն*» և այլն, որոշուեցաւ Յովակիմայ և Աննայի տօնին՝ ի պատիւ ծննդեան Ս. Կուսին. և Յակոբ Կաթողիկոսի գրածն՝ որոյ սկիզբն է «*Երբեքէ՛ր, Երբէ՛ր Սեփէ՛*» և այլն, յատկացաւ Ս. Կուսին ծննդեան բուն տօնին՝ որ կատարի անշարժապէս յ8 Սեպտեմբերի թէ՛ ըստ մեր Տօնացուցի, թէ՛ ըստ Յունաց և թէ՛ ըստ Լատինացւոց:

Մ. ՄՍԵՐԵԱՆՅ

² ի բանն մօճէ. ի ծնն. Յովհ. Մկրտչի. ԳԼ. ան: ի բանն մօղ. ԳԼ. ի: ի բանն մօղի. ԳԼ. ան: ի բանն մօղի. ԳԼ. ան:

³ ի Վարս Մարիամու Աստուածածնի. էջ 52: ի բացատր. Շարակ. էջ 2:

* Սա Կաթողիկոս նստաւ ի Հռոմկայ ի 1268 ամին:

ՆԱՄԱԿ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՈՒ ՕՐԱԿԼԻԿ

ԵՒ

ԱՅԼՈՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑ ԵՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՑ ՍԻՆԵԼԱՑ

Ի ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

ԹՂԹՈՅ ԿՈՍՏԱՆԴՆԻ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀԱՅՈՑ*

Ատուածպետականին ամենազրկոյ շնորհօք լցեալ, և շողոց նորա ներընդունակ եղեալ, Գլուխ, պատուական և տիեզերական Կաթողիկոս և Նպակոպոսապետ Հայոց մեծաց, Տէր Կոստանդին:

Օգիր պատուական հրամանաց քոյ ընկալաք մէջ նուստու և պիտոպոսքս Աիւնեաց, Տէր Յովհաննէս և Տէր Ստեփաննոս, և վարդապետքս Գաւիթ և Նսայի, այլ ամենայն մեր վարդապետաքս և վանորէիւքս և աղատօք: Եւ յորժամ զառանձին զրեալքս տեսաք, որ Ձեր սովորական քաղցր հրամանօքդ էիք առ մեզ առաքեալ, մեծաւ ուրախութեամբ լցաք, և Ձեզ յերկարութիւն կենաց աղօթեցաք: Իսկ յորժամ զկրկին մատենադրութիւնս հասարակաբար առաքեալ տեսաք, և այն՝ լի յանդիմանական բանիւ և սաստիւ կանոնադրեալ, որ և ընդ նմին և անդիր հրամանաւ զմեզ

* Թուի գրեալ նամակս այս 'ի միջոցի ամացս 1309—1315, 'ի ժամանակին՝ յորում՝ Կոստանդին Բ. Կաթողիկոս, մականունեալն Պրօնադործ, առ կատարումն կամաց Օշնի արքայի՝ գիր հրամանի 'ի տեղիս տեղիս արձակեալ՝ ստիպէր զՂազմշորոս եկեղեցեաց 'ի ճշդիւ պահպանութիւն կանոնաց հինգերորդ ժողովոյն Սասյ՝ յորում փոխտութիւնք ինչ ծիսից սահմանեալ էին առանց միաձայն հաւանութեան եպիսկոպոսաց և վարդապետաց ազգիս մանաւանդ Արեւելեացն (Տէս զայսմանէ 'ի Զամշ. Պատմ. Հայ. (հատ. Գ. էջ 312. 313):

Օրինակ նամակն դուռ 'ի վերջոյս Դատաստանադրոցն Միխիթարայ Գոշի. յորում էր յիշատակարան օրինակաբերն՝ այսպիսի. Եւս մեղուցեալ Ծարեցի Նըւատ Յոհաննէս վարդապետս, որդի Մեւքնի՝ որդւոյ Միղզաճնի՝ որդւոյ Զհանշահի. որոյ որդի նորին՝ մեծ վարդապետն Յոհաննէս 'ի Չէ թիւն ստացեալ էր զայս սուրբ գիրքս դատաստանաց: Եւ ես 'ի Է և 'ի Եթ թիւն նորդեւ սուի զսուրբ մատեանս յիշատակ ինձ և կրկնակի ծնողացն իմոյ՝ Մեւքնի և Փանդին, և եղբարցն իմ՝ Թուսայ երկջոյն և նորին որդւոյն Ուլտուկէս երկջոյն, և միւս եղբօրն իմ՝ Միքղին, և հանգուցելոյն Ուլուխանին, և քրեւրցն իմ՝ Փարինխան Սուլթանին, Նազլուխանին, և հօրեղբօրն իմոյ՝ Յուզուրուին, և ամենայն արեան մերձաւորացն մերոց՝ կենդանեաց և ննջեցեւոց: Արդ աղաչեմք զձեզ՝ որք պատահիր և օգտիր ինչ 'ի սմանէ, յիւր զմեծ վարդապետն Յոհաննէս, և զիս զիրքը Յոհանիսիկս, և զիմ ծնողքն, և սրտի մտօք Կատուած ողորմիւս ասացէք մեզ և ամենայն վերաբերեցայ 'ի սմա: Եւ Բրիտոս Ատուած՝ որ առասն է 'ի սուրս բարեաց, ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցոյ առ հասարակ ողորմեացի 'ի յօրն յահեղին, ամէն:

Ծառ. Մ. Մ.

3*

պատուհասեալ իբրև զոչ արժանիս Ձեր օրհնութեան և սրբալոյս մեռնիս, բնաւ չունէաք ական ամենեւին 'ի Ձեր հայրական գթոյդ և քաղցր կամայդ զայսպիսի բանս լսել և տեսանել. այլ՝ օրհնութեան, աղօթից, սիրոյ և խաղաղութեան ական ունէաք 'ի Ձէնջ. նաև մեր յորով տառապանացս և թշուառութեանցս զոր կրեմք՝ ստիպաւ մխիթարութիւնս և խնաման. զի այլ ուստեք ոչ ունիմք սիրտանս և ուրախութիւնս. բայց միայն զԱստուած և զքաղցր Ձեր կամքդ: Իսկ Վառք այժմ փոխանակ մեր յուսոյն որ առ Ձեզ՝ ցատուցեալ էք վասն մեր մեղաց. կշտամբանք և յանդիմանութիւն գրով և անդիր սպառնացեալ մեզ առաքեցիք, և զՀայոց սոսկալի խորհրդածութիւն սուրբ պատարագին թերի՝ և անընդունելի Աստուծոյ ցուցիք. և զայս՝ որ 'ի սուրբ Առասաւորչէն մեր մինչ առ Քեզ Աստուածային և անթերի խորհուրդ պատուեցաւ, այժմ՝ խոտոր և հետի՝ 'ի ճշմարտութենէն գրեցիք: Չոտյն և ամենայն եկեղեցիք քրիստոնէից որ ընդ տիեղերս՝ յամենայն Առաքելոցն սկսեալ՝ այսպէս ունէին յառաջ, մանաւանդ եկեղեցին Հռոմայ՝ 'ի սրբոյն Պետրոսէ մինչև յերկրորդ Աղեքսանդր և Յուլիոս պապն. որք անջուր մատուցանէին զսուրբ խորհուրդն. զոր ուսանիմք 'ի բազում պատմագրաց, նաև 'ի նամակաց* նոցին՝ որ կան 'ի միջի մերում: Այսպէս և եկեղեցին Յունաց յետոյ առին 'ի կիր զՉուրն 'ի սուրբ խորհուրդն, որպէս և զտոն ծննդեանն՝ 'ի ժամանակս Ոսորեայ և Արիստիայ 'ի Վեկտեմքերի ին առին հրաման կատարել: Չի՞նչ ասես. այն ամենայն եկեղեցիքն ցայնբան ժամանակս խոտորեալք էին 'ի ճշմարտութենէն, և կամ հակառակ գտան Աստուծոյ և ոչ հաճոյք. կամ մերն Առասաւորիչ՝ որ առեալ 'ի նոցանէ զայս մեզ աւանդեաց, անտեղեակ էր ճշմարտութեանն, կամ վայրապար որ էր և անսիրթ արար, և մեք՝ անապուր որդիքս վերահասու եղաք ճշմարտութեանն. կամ յետոյ 'Աբսիսեանքն՝ որ երկրորդ լուսաւորիչ գտան ազգիս, տգիտացան 'ի ճշմարտութենէն. որ ոչ զաղդիս Հայոց զանջուրն՝ պակաս և թերի՝ խոտեցին, և ոչ զայլոց աղղացն ջրովն՝ աւելորդ և կամ խոտան ցուցին: Թէպէտ և այժմ յաջ Ձեր տգէտ և անպիտան երևեցան նոքա, ապա մեք նոցա բանիցն եմք աշակերտք, և նոցա ուղղափառութեանն եմք հաղորդ և մասնակից: Ուստի և զնշոյլ գիտութեան՝ զոր այժմ՝ մեք և Վառք

* Ո՞ւտայր մեչ և զայսց նամակաց զօրինակս 'ի ձեռս բերել:

ունիմք՝ և պարծիմք, 'ի նոցանէ՝ առաք: Եւ այլ թէ զմեզ վասն
անհնազանդութեանս առ Չեզ՝ դատէք, զե՛նչ այլ ինչ նշանակ և
ցոյց հնազանդութեան քան զայս, զի մեք որպէս զեօթն կի՛նն՝
զառնէդ միօջէ բռնն հարեալ (եմք)՝ հաց զմեր ուտելով և հան-
դերձ զմեր զգենելով, միայն վասն անուանդ Վո 'ի վերայ մեր կո-
չելոյ*: Բ՛նդէր և յայդմ՝ անուանդ Վո 'ի վերայ մեր կոչմանէ՝
զըկել ջանաս. և այս՝ սուտակասպաս՝ տգէտ և քսու արանց ուն-
կնդրութեամբ, զորս ոչ արժանիս դատեցաք զանուանս նոցա 'ի
զրի աստ յիշատակել, որք ըստ հին սկզբնաչարին՝ զուղեղն թիւր
ծանուցանեն յաչաղանօք: Եւ թէ այս ոչ է քսու և բանասարկու
արանց գործ, զայսքան ժամանակա՝ որ Վոուք 'ի սուրբ յԱթոռդ
մեզ Վաթողիկոս և Հոգևոր Առաջնորդ կարգեցայք, զե՛նչ թիւ-
րութիւն տեսիք 'ի մեզ կամ անհնազանդութիւն: Բայց զայս և
կիթ գիտեմք զանձին մեր խիղճ՝ որ վասն Չեր բազում նախատինս
և անարգանս ընկալաք 'ի ներքնոց և յարտաքնոց:

Այլ որ վկանոնական աւանդութիւն եկեղեցւոյ համագրեալ
էիք և առ մեզ առաքեալ վկայութիւն հին և նոր զրոց և այլոց
վարդապետաց, այս ոչ էր նոր հասումն, այլ երկիցս և երիցս ան-
գամ բերաւ, և մեք՝ որպէս ըստ ժամանակին դէպ էր՝ զրեցաք և
յղարկեցաք: Բայց գիտացիք ճշմարտապէս, զի գրեալ վկայու-
թիւնք կանոնիս յորմէն այն է՝ զի չէ՛ վասն ջրի խորհրդոյն, այլ՝
վասն այլ իմացմանց, և ակամայ յայս բռնադժօտած: Եւ որք զրե-
ցին զայս, սիւղբայից ծառայեցին, և ոչ 'ի ճշմարտութիւն իրին
հայեցան: Եւ զայս ուսցիս նախ 'ի խաւնարանի խորհուրդ՝ որ
առաջին կարգեցաւ 'ի Չէնջ, որ մեծ և առաջին վարդապետն Վիտ-
նէսիոս՝ աշակերտն Պաւղոսի՝ 'ի Հարցմանն Տիտոսի Պրետացւոյ՝
'ի վերայ Աստուծոյ արարչագործութեանն և նախախնամութեանն
առնու: Թողիք զայլսն. զՎերսեսի մեկնութիւն՝ յԱռակացն տես**.

* Անհաբէ 'ի բանն. «Հաց զմեր կերիցուք, և հանդերձ զմեր զգեցցուք. բայց միայն
անուն քո կոչեսցի 'ի վերայ մեր» (Եսայ. Գ. 1): Եւսեփ. Խ. Խ.

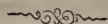
** Թուի թէ՛ Վոստանդին կաթողիկոս 'ի Վոնդակի անդ իւրում՝ զբանս Սողոմոնի
Սեկայք կերայք 'ի հացէ իմեմ, և արեւք զգինի իմ՝ զոր խառնեցի ձեզ (յԱռակ. թ.
5) 'ի վկայութիւն առնող վասն ջրախառնութեան 'ի բաժակ Պատարագին, ըստ մեկ-
նելոյ Լատին վարդապետաց: Եւմին իրի և սրբա (զրոյդ պատասխանելոյ) զԼամբրոնաց-
ւոյն յիշեցուցանեն զմեկնութիւն, որ այլազգ ինչ է գլխովին, քանզի այսպէս բացատրե
նա զնախայիշատակեալ բանդ. «Վերայ» 'ի հացէ իմ մարմնոյս՝ գիտութեամբ և հաւատով
մտաց. զի ոչ հացիս միայն կեցցէ մարդ, այլ՝ ամենայն բանիւ Աստուծոյ: Եւ արեւք զգինի՝

նոյնպէս և զյորովնն 'ի յայլ վկայութեանցն տեսցես, թէ ճշմարտաբնութեամբ կամիս 'ի վերայ ճշմարտութեան հասու լինել: Այլ և զայս ասեմք. յառաջին սուրբ Հարցն՝ որք չունէին դեռ ևս ըզջրոյն աւանդութիւնն եկեղեցիք, անջուրն և անսպաղն յարգեցաւ 'ի նոցանէ, և մեզ ամենեցուն աւանդեցաւ. զոր՝ թէ կամիս՝ 'ի բազմաց ուսցիս, որպէս գրեցաք յառաջ: Բայտ այնմ գրէ Արդեստիանոս պապն Հռոմայ 'ի Հարցմանն Պարսութեան Մետիոքացոյ պատասխանի: Նոյնպէս և Յովհաննէս Ոսկեբերանն 'ի Տեսութիւն Աւետարանին, 'ի բանն որ ասէ՝ թէ «Ոչ արբից յայամ հետէ 'ի բերոյ որթոյ», թէպէտ և ոմանք թիւր մտօք՝ վասն Աբիանոսաց ջրամատուցանողաց աղանդոյն ասեն Յովհաննէս գրել զայս. որ հեռի է և օտար 'ի ճշմարտութենէ՝ 'ի վերայ այնիկ մտաց իմանալ զայս, զի հերձուածն այն վաղ բարձաւ նախ քան զՆիկիայ ժողովն: Իսկ յորժամ ընկալան եկեղեցիք և զջրոյն խառնմանն աւանդութիւնն, քարոզեցաւ ընկալաւ այն յոմանց առաջնորդաց եկեղեցոյ. բայց առաջնոյն անջուր մատուցումն խորհրդոյն՝ ոչ խտեսցաւ 'ի նոցանէ որպէս զթիւրեալ, և զմիտրեղոյ 'ի ճշմարտութենէ, որպէս և այժմ 'ի Զէնջ խոտի և անարգի: Եւ զայս ոչ դովեմք՝ յորժամ Պուք Չերովք իմաստուն խորհրդակցօքդ՝ զմիոյ կողմանն վկայութիւնն՝ ջատագով եղեալ՝ ժողովեալ գրէք առ մեզ՝ աստի անտի քաղեալ, և զմիւս կողմանն ամենեկն ոչ յիշէք: Ոչ զիտեմք, թէ վասն տգիտութեան գրողացն, և թէ զմեզ իբրեւ զտղայս արհամարհէք և խաբել ջանայք: Թէ ոչ վասն հակառակութեան և բաժանման կամք խորհիք, ընդէր ոչ զերկուց կողմանց վկայութեանց իմացուածն 'ի միտ առնոյք, և 'ի մեր յախմարտութիւնս զընտրութիւնն թողոյք: Յայնժամ 'ի մէջ բառնայր ամենայն հակառակութեան և օտար կարծիք: Այլ տեսաւ

զոր խառնելն չեղ. և խառնեաց ընդ ո՞. յայտ է թէ՝ ընդ նախագիծ յարացոյց ստուերական օրինացն, և ընդ կանխագուշակութիւնս մարգարեիցն. զի 'ի Հին ուխտի գաղափարին վերայ, ասէ, խառնելի և տպաւորելի դիմ նոր ուխտս, փոխանակ գառինն՝ զիմ արեւնն. և փոխանակ սրբութեան սրբութեանցն՝ մտի յերկինս: Եւ այսպէս Հինն և Նորն ընդ միմեանս խառնեցաւ, ըստ ասացելոյն, «Եման է առն տանուտեառն, որ հանէ 'ի գանձէ իւրմէ զնորն և զհինն: Եւ ստուերն ճշմարտութեամբն խառնեալ՝ պայծառացաւ յեկեղեցի. զի ըմբեմք զգալի նշանօքս՝ որ ըստ Հնոյն, զիմանալի խորհուրդն՝ որ 'ի Նորումս տուաւ մեզ Հոգւովն, և զմայլեալ ուրախանմք, ըստ որում ասաց Քրիստոս. «Ուտիցեք և ըմպեցեք ընդ իս 'ի սեղան իմ՝ յարբայութեան իմեւմ» ('ի Մեկն. Առաք. ԳԼ. Թ):

Ծան. Մ. Մ.

ներք զոմանս՝ զի հեթանոսաբար և առանց կրօնից անխորաբար յամենայն կերտալուրս և ՚ի բանս և ՚ի դործս հեշտութեան վարին, և ինքեանք յաչս Զեր մտերիմք և ուղղափառք երևին, և մեծաբնալ պատուին ՚ի Զենջ: Օր մեք զայնպիսեացն վարս և զբանս՝ անուան Վո և կրօնից եկեղեցւոյ պատճառ հայհոյութեան տեսաներ և լսեմք ՚ի բազմաց, և ոչ շնութեան եկեղեցւոյ և սիրոյ միջնորդ. և այժմ՝ կարծեմք թէ՝ բաժան եղեն և լինին: Որ և եկեալ Նուիրակը ՚ի Զենջ Գլխոր՝ կարճ և համառօտ բանիւ զպատասխանին մեզ ետ այսպիսի օրինակաւ, թէ. «Հոգեւոր Տեսունն հրամանք է, թէ որ ոք յանձն առնու զջրով պատարագելն, և ՚ի Վեկտեմբերի ին զՕննդեան տօնն կատարել, այնոցիկ մեռնն տուր և օրհնէ. և որ ոչ կամիցին ՚ի սուրբ խորհուրդն զջուրն խառնել, և ՚ի Վեկտեմբերի ին զՕնտունդն առնել, այնպիսեացն մեռնն մի տար, և մի օրհներ զայնոսիկ»: Վասն որոյ մեք՝ մերովք ամենայն վիճակեալ հօտիւքս, իշխանօք և ազատօք, վարդապետօք և քահանայիւք և ամենայն սրբազան ժողովրդովք, ՚ի միասին խորհեցաք, և ոչ կարացաք զառ ՚ի մեր սուրբ առաջնորդացն զհաստատեալ կրօնն քակել: Ոչ առաք յանձն զջուրն ՚ի սուրբ խորհուրդն խառնել, և ոչ զՕնտունդն ՚ի Վեկտեմբերի ին առնել: Յազապ որոյ և ոչ զսուրբ մեռնն առաք. զի մի դատապարտութիւն լիցի մեզ՝ առանց Վո կամաց մեռնին սրբոյ առումն: Մեր ջանն և կամքն այս էր՝ որ չլինէր մեզ ՚ի մէջ բաժանիլ: Եւ ով ոք եղև պատճառ և լինի, ինքեանք տայցեն պատասխանի Եստուծոյ:

ԱՆՍԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ Ի ՄԻՋՆՈՅՆ*

Հայելով ազգիս ներկայ վիճակին՝ թէ՛ յուաման կողմանէ, և թէ՛ ժողովրդի միմեանց հետ ունեցած յարաբերութեանց կամ միմեանց վերայ ունեցած կարծեաց կողմանէ, տեսանում եմք մեծ նմանութիւն, և համարեան թէ զմի և զնոյն դրութիւնը՝ որոյ մէջ գտանուում էր Նւրոպայն յոնթաց տասն և հինգերորդ դարու և տասն և վեցերորդի սկզբում: Որոյ վասն և որոշելով զայս դարը՝ որպէս աւելի յարմարաւոր և աւելի հասկանալի մեր ժողովրդի՝ պատմա-

* Յօդուածս այս քաղելով թարգմանեցաւ ՚ի զանազան Եւրոպական մատենից:

կան նիւթ, պիտի սկսանիմք խօսել նորա մէջ կատարուած գործոց և փոփոխութեանց վերայ, ևս և ցուցանել զայն ամենայն պարագայքը կամ միջոցքը, որք պատճառ եղին ներկոյ դարուս լուսաւորութեան:

Յընթաց տասն և հիգերորդ դարու, և տասն և վեցերորդի սկզբում, այնքան և այնպիսի փոփոխութիւնք եղին Նւրուպայումը, որ բոլորովին փոփոխուեցաւ միջին դարուց կարգն՝ թէ՛ ըստ ներքին և թէ՛ ըստ արտաքին հանգամանաց Տէրութեանց: Ըստ ներքին հանգամանաց՝ կերպարանափոխեցան եկեղեցին, լեզուն, և քաղաքական կենցաղավարութիւնն: Իսկ ըստ արտաքին հանգամանաց այլակերպեցան՝ ազգաց միմեանց հետ ունեցած կապակցութիւնքն:

Ա.

Ներքին փոփոխութիւնք:

Պերմանական ազգերն, որք կործանեցին զարեւմտեան շուտէական Տէրութիւնը, չկարողացան զամենայն ինչ ոչնչացնել նորա մէջ. նորա պահպանեցին զնորա կրօնը, և առ սակաւ սակաւ ինքեանք ևս ընդունեցին զայն: Այս կրօնս, ինչպէս յայտնի է, Վրիստոնէական էր՝ որ տարածուեցաւ բոլոր Նւրուպայի մէջ՝ զըլիսաւորապէս յերկուց քաղաքաց, այսինքն՝ ՚ի Աոստանդնուպօլսոյ և ՚ի շումայ: Աոստանդնուպօլիս հաղորդում էր միշտ այլոց ազգաց զՎրիստոնէական հաւանքը՝ նոցա բուն մայրենի լեզուաւ. իսկ շումա՝ ընդ հակառակն՝ հաղորդում էր Վրիստոնէական հաւանքի հետ և զլատիններէն լեզուն: Այս տարբերութիւնս ունեցաւ երկու զլիսաւոր վախճան: Արեւմտեան Նւրուպայն՝ որ կըրթըում էր շումական եկեղեցոյ ազդեցութեան տակ, ընդունեց իւրեան զլուսի զՎապը, և նորա հետ զլատին լեզուն: Պապն եղև նորա ծայրագոյն քահանայապետ կամ պատրիարք, իսկ լատին լեզուն — եկեղեցոյ՝ օրինաց՝ գաղտնաւորական դրուածոց՝ տարեւորաց և ուսումնական շարագրութեանց Տիփլիսութիւնական լեզուն: Միջին դարուց վերջերումը Պապական իշխանութիւնն սկսած էր նուազել, և տասն և վեցերորդ դարումը՝ մինչև այն տեղը հասաւ, որ Նւրուպայի ամբողջ կէան հիւրքեց զայն, և ընդ նմին՝ կերպարանափոխեց նա և զեկեղեցին: Մի և նոյն անցքն պատահեցաւ և լատին լեզուին. այնոր գործածութիւնն ամենայն տեղ սկսաւ պա-

զեական, և յանցեալ դարէն ուսումնականք ևս սկսան առաւել պակասեցնել զնորա գործածութիւնը, և մեր ժամանակում զրեւթէ հրաշանման ինչ է համարուում Ղատին լիզուն:

Այսպիսի փոփոխութիւնք եղին և քաղաքական կենցաղավարութեանց մէջ: Միջին դարերումը, տէրութիւնն բաղկանում էր 'ի թագաւորէն, 'ի կալուածատեարց, յեկեղեցականաց, և 'ի քաղաքաց: Թագաւորութեան մէջ վերին իշխանութիւնն՝ ըստ օրինաց՝ պատկանում էր թագաւորի, բայց խնայէս կարող չէր նա երկար ժամանակ 'ի գործ գնել զայս իւր իրաւունքը. կալուածատեարքն ինքեանց սեպհականեցին զայն իրաւունքները՝ որք վերաբերում էին թագաւորի. եկեղեցականք կախեալ կային առաւելսպէս 'ի Պապէն, քան թէ 'ի թագաւորէն. նոցա քաղաքքն իբր առանձին առանձին տէրութիւնք էին համարուում: Ժողովուրդք՝ այնու մտօք՝ որով հին ժամանակներումը հասկացւում էր և այժմ մեր ժամանակում հասկացւում է, չկային. այլ կային միայն երկսրաւակ՝ և միմեանց հակառակ՝ մարդոց դասք, որք սակաւ անգամ և ակամայ հնազանդում էին թագաւորի եղական գաղափարի, ըստ որում 'ի վեր էր այն քան զլերեանց հասկացողութիւնը և ընդդէմ էր իւրեանց անձնական շահուց: Չորօրինակ Պաղղիոյ վիճակաւոր Պարոնայքն առաւել մօտ էին իւրեանց համադաս մարդոց Վերմանիոյ և Անգլիոյ, քան թէ իւրեանց հայրենակից՝ բայց այլադաս մարդոց: Միապետական իշխանութիւնն, որ յինքեան միայն ցուցանում էր զազգային միութիւնը, և որ ինքն միայն պարտական էր՝ անբարեկարգ հասարակութեան մէջ կարգ պահպանել, շատ թոյլ էր, ուստի իւր նպատակին ևս չէր հասնում: Այնչափային Պարոնայց ամրացեալ բերդուրայքն և ամրապարիսպ՝ խոր խրամներով շրջապատեալ քաղաքքն շատ անգամ ընդդիմանում էին թագաւորի օրինաւոր պահանջմանց: Մշանջնաւոր զօրաց չգոյութիւնն, և հաստատուն եկամտից պակասութիւնն՝ զարեւմտեան թագաւորքը դժուարակիր վիճակի մէջ էին ձգում, որպէս նոցա հպատակաց համար, նոյնպէս և այլ տէրութեանց համար: 'Ի տասնեւերեքերորդ դարէ՝ համարեա թէ՝ Եւրոպայի ամեն կողմերումը միապետական իշխանութիւնն յաւելանում է, և միանգամայն յաղթող է լինում նոցա ընդդիմադրողաց: Չայս դործս 'ի գլուխ հանելոյ համար՝ սրտի մտօք և ամենայն ջանիւք օգնական եղին քաղաքացի բազմութեան դասքն, որք 'ի

պատճառս շատ նեղութիւն կրելոյն 'ի կալուածատեարց' ուրախանալով օրինաւոր թաղաւորի իշխանութեան վերայ, որ հետզհետէ առաւել զօրանում էր նոցա աղատութեան հետ 'ի միասին, յօժար կամօք ձեռնառու եղեն թաղաւորաց, և օգնեցին նոցա՝ փառօք պսակելու զպատերազմը ընդդէմ Պապականութեան և վիճակական իշխանութեան: Տասն և հինգերորդ դարու վերջերում միապետութիւնն յաղթական է հանդիսանում իւր թշնամեաց վերայ, և հարկադրում է ընդունել նախ՝ զիւր բարձրագոյն սրբապան ծաղումը, և ապա՝ զդահի ժառանգութիւնը 'ի թաղաւորական ցեղէ: Այս գործոյս պտուղ եղև յօրինուածն այն նոր դադափարաց տէրութեանց՝ որք հաստատուած են 'ի վերայ աղժութեան և 'ի վերայ ընդունելութեան այնց իրաւանց և պարտաւորութեանց, որք հասարակ են ամենայն քաղաքացեաց: Մարդկանց այլ և այլ դասակարգի տեղ՝ պատմութեան մէջ մտնում են արդէն ժողովուրդք՝ որոց զլուս են հզօր ցեղք, ազատք որպէս իշխանութենէ Պապին, նոյնպէս և 'ի պատերազմէն ընդդէմ կալուածատեարց:

(Ընթանալիցէ):

Ձ. Կ.

Տ Ա Ր Ե Գ Ի Ր

'Նոր Ուսումնարանք Անդրիոյ մէջ Հայոց, Յունաց, Յակոբեաց և այլ Արեւելեան ազգաց համար: — Հեղուկ հուր: — Հարիւր յիսուն տարեկան մարդ:

ՆՈՐ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՔ ԱՆԳՂԻՈՅ ՄԷՋ ՀԱՅՈՑ, ՅՈՒՆԱՑ, ՅԱԿՈԲԿԱՑ
ԵՒ ԱՅԼ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱԶԳԱՑ ՀԱՄԱՐ*

Շատ ժամանակ չէ՝ որ անգղիարէն «The Cambridge Chronicle» օրագրի մէջ հրատարակուեցան արժանի ուշադրութեան թղթակցութիւնքն ծերունազարդ Տըթթոր Վուլֆի, որ էր անգլիքական քարոզիչ Արեւելքում, և այժմ է քահանայ փոխանորդ յԱլլ-Պրիւերս ('ի Սոմմերսթէյշայր), և Գէորգ Վիլեամսի, որ անդամ է Բէմպրիճի թաղաւորական Համալսարան-

* Բաղելով թարգմանեցաւ յօդուածս այս յօրագրէն «Православное Обозрѣніе» 1860 ամի, տետր. 6:

նին, 'ի վերայ հաստատութեան ուսումնարանաց յԱնգղիա՝ վասն մանկանց և պատանեաց՝ Յունաց, Հայոց, Յակոբկաց¹, Խպտեաց և Հապէշեց:

Անգլիքական եկեղեցին, և մանաւանդ նորա այն ճիւղն, High Church², որում պատկանում են Վուլֆ և Վիլեամս, նկատմամբ առ այլ քրիստոնէական դասնութիւնս՝ գտանում է բոլորովին յայլ յարաբերութիւնս, քան թէ Լատինական եկեղեցին: Սկսեալ 'ի ժամանակէ Տոբթոր Փիւզէի, որպէս յայտնի է, Գործակալքն High Church առանձին իմն ուշադրութեամբ ջանադիր եղին տեղեկանալու եկեղեցական հնութեանց և ազգային գրաւորական վաստակոց, և այսու ծանապարհաւ հաստատեցին 'ի միտըս իւրեանց՝ թէ 'ի միջի բոլոր առաքելական եկեղեցեաց, որք անընդհատաբար պահպանած են զյարձրգական ձեռնադրութիւնը ('ի նոյն հաշուի է առ նոսա և անգլիքականն), չկան մեծ և էական զանազանութիւնք, որ կարողանան խափանարկու լինել միաւորութեան, բայց կան միայն թշնամութեամբ զօրացեալ անհասկացողութիւնք, որք՝ ըստ նոցա կարծեաց՝ պիտի ոչնչանան և անհետանան, երբ որ այս եկեղեցիքս փոքր մի ծանօթանան միմեանց հետ: Կարծիքս այս 'ի հարկէ սխալ է, բայց կարելի է ուրախանալ ընդ այն, եթէ առաջի առնեմք մեզ զՀռոմէական եկեղեցւոյ կարծիքը սոյն նիւթոյս վերայ, և մտածեմք՝ թէ ինչ հետեանք կարող են ունենալ թէ՛ այս և թէ՛ այն: Նոյն իսկ ժամանակում՝ երբ որ Լատինական եկեղեցին առաւելագոյն ջանիւք աշխատում է Պապի դժուարակիր լուծի տակ ձգել զմիւս Արևելեան քրիստոնեայքը, Անգլիքական քարոզիչքն որոնում են՝ դեռ զքրիստոսի թեթև լուծը չիմացող Հրէայքը, Մահմետականքը և հետեանոսքը, իսկ քրիստոնեայ ազգաց չեն դիպչում, խնայելով նոցա խղճմտանաց, և մինչև անգամ, որպէս ցուցանումէ այս օրինակս, խաղաղասիրութեամբ հնարքներ են գտնում՝ զնոցա թշուառութիւնքը թեթևացուցանելու: 'ի 1857 թուականին, երբ որ Անգլիքական եպիսկոպոսն Գաբատ, որ բնակում էր յԵրուսաղէմ զանհաւատքը դարձուցանելոյ համար, մտադիր եղև զՅոյնքը ևս դարձուցանել, նորա այս գործս ախորժելի չեղև Անգղիոյ մէջ, և High Church անդամքն յայտնեցին դրով՝ Սուրբ Սիւնհոգոսին (կարծեմ թէ՛ և Արևելեան պատրիարքաց) ղեւերանց տհաճութիւնը 'ի մասին այնպիսի անպատշաճ գործոյ՝ զքրիստոնէական եղբայրսիրութեան օրէնքը լուծանող՝ եպիսկոպոսին իւրեանց:

Անգղիոյ մէջ ուսումնարանք հաստատել Արևելեան մանկանց դաստիարակութեան համար՝ մտածեց նախ և յաւաջ Տոբթոր Վուլֆն 'ի 1822 թուականին, երբ որ Վարտանէթ (°) վանահայրն Քրէյման վանքին Հայոց՝ դարձաւ ասաց նմա. Վուլֆ. Դուք նշանակուած էք յԱստուծոյ օգնել մեզ՝ վարժարան հաստատելու մեր պատանեաց համար, որոյ մէջ կարողանան նո-

¹ Յակոբի և Կոշին այն Ասորիքն՝ որք հետևողք են Յակոբայ Ծանծալոսի, որ հինգերորդ դարումը երևեալ աղանդաւորաց մինն էր: Ծանօթ. Մ Մ.

² Յաջորդ տետրակաց միոյն մէջ պիտի խօսիմ առանձին յօդուածով 'ի վերայ Անգլիքական եկեղեցւոյ, և 'ի վերայ նորա այս Հայ շէօրէ անուանեալ ճիւղի Ծանօթ. Զ. Մ.

քաղաքացիական ուսանելի զմեր սեպհական Աստուածաբանութիւնը, որպէս զի այնու ազատութիւնը մեր 'ի հարկադրանաց մտանկելը 'ի ծոց Հռոմէական եկեղեցւոյ» :

Հայնմ ժամանակէ սկսեալ՝ Տոբթոր Վուրթն աշխատում էր ամենայն կերպիւ օգնելու Արեւելեան քրիստոնէից՝ 'ի մասին ազատորէն դաստիարակութեան զաւակաց նոցա . հիմնում էր նոցա համար վարժատունք . թրդթակցում էր իշխանաւոր և ուսումնական մարդոց հետ՝ զնոսա մասնակից առնելը համար, այնպէս՝ որ մարդասիրական բարեճան վաստակովքն՝ ամենեցունց ծանօթ և սիրելի եղած էր : Երբ որ թողուց նա զԱրեւելքը՝ իւր հայրենիքում անցուցանելը համար զիւր կենաց վերջին տարիքը, յոյժ սրտառու զգացմամբ զբարեաւ մնացէքը ասաց Յունաց և Հայոց հոգեւորականաց, որք 'ի միմեանց բաժանուելը ժամանակին ասացին նմա զայս բանս . «Մի մոռանար զմեզ, երբ որ հասանես յԱնգղիա, մի մոռանար և զմեր ուսումնարանը . մեր կուղարկեմք . քեզ մատաղ մանկունք 'ի 6 ամեայ հասակէ, այնու նպատակաւ, որ նորա՝ Անգղիոյ մէջ կրթութիւն ստանալով՝ վերադառնան յիւրեանց հայրենիքը . այսու առաւել նորա օգուտ պիտի բերեն մեզ՝ քան թէ մարդիկ գողնալով 'ի մէնջ նախանձայուզութեամբ (prose-lytisme), որ պատճառ է լինում կուռց և երկպառակութեան : Անգղիոյ մէջ բնակում է Գէորգ Վիլեամս, բարեպաշտ և ուսումնական երեցն, որ եղած է յերոսադէսում . նա անշուշտ պիտի միանայ . քեզ հետ, մեզ օգնութիւն ցուցանելը համար : Մատուցէք նմա զմեր եղբայրական սիրոյ ողջոյնը» :

Սուրբ, յետ հասանելոյ յիւր բնակութիւնը յԱյլ-Պրիւէրս, իսկոյն նամակ գրելով Գ. Վիլեամսին՝ խորհուրդ և ձեռնադրութիւն խնդրեց 'ի նմանէ, Այլ-Պրիւէրսում երկու ուսումնարանք հիմնելոյ համար . զմինը 'ի պէտս Յունագաւանից, և զմիւսը 'ի պէտս Հայոց, Յակոբկաց և այլոց : Գէորգ Վիլեամս մեծաւ ուրախութեամբ ընդունեց զիւր պատուելի բարեկամի առաջադրութիւնը, և գրեց նմա այսպիսի նամակ .

«Սիրելի Տոբթոր Վուրթ . ես չեմ կարող յայտնել ձեզ՝ թէ մինչ ցոր աստիճան բերկրալի եղև ինձ ստանալ զուրը ձեր հաղորդակցութեանց՝ Յունաց Պատրիարքի հետ 'ի Կոստանդնուպօլիս, և Հայոց Աթոռիկոսի հետ յԵջմիածին (°), 'ի մասին այնպիսի առարկայի՝ որ յոյժ յարգելի է մեզ երկոցունցս, որպիսի է արհեստից, դիտութեանց և գրականութեան կատարելագործին 'ի միջի այն արժանապարգ եկեղեցեաց, 'ի ձեռն հաստատութեան ուսումնարանաց և դպրոցաց 'ի պէտս այդ քրիստոնէայ հասարակութեանց մեր երկրում : Այն հաճութիւնն՝ զոր ես զգացի՝ զայս լուրս ստանալոյ ժամանակիս, խոստովանում եմ ձեզ, և ևս աւելանում է՝ երբ որ 'ի միտ եմ բերում զայս՝ թէ կարող եմ ես օգտակար լինել 'ի կատարման այս բարի գործոյս, հայելով 'ի վատահոյութիւնն, զոր ունին առ իս Արեւելեան պատրիարքներն :

«Որովհետև դուք 'ի վարդու ճանաչած էք զիս, աւելորդ է հաւատացուցանել ձեզ՝ թէ դուք լիապէս կարող էք յուսալ առ 'ի սրտէ իմ գործակցութեան՝ այդ առաջադրուած գործում :

«Աս կամէի թոյլ տալ ինձ առաջի առնել ձեզ մի մեծ փոփոխութիւն ձեր առաջարկութեանց մէջ, և յուսով եմ՝ թէ հաւանելի լինի ձեզ այն, նշանաւոր բան է՝ որ դուք նորոգում էք զայն առաջարկութիւնը, զոր 38 տարւով յառաջ՝ առաջին անգամ ներկայացուցած էիք, այսինքն՝ յայն ժամանակուս, երբ որ նոր կանոնադրութիւնն թոյլ տուաւ Հերձեղոյ (Dis-senter)՝ ի մեր աղքային եկեղեցւոյ՝ մասնակից լինել Ահագեմիական իրաւանց և նախապատուութեանց: Ահա ասպարէզ՝ ըստ բաւականին ընդարձակ, — կարող եմ ասել շնորհակալութեամբ, — թոյլ տալոյ համար անդամոց հին Արեւելեան եկեղեցեաց՝ մեր Հերձեղոյ հետ մտանել մեր Համալսարանների մէջ: Խնդրեմ ուշադիր լինիք յատկապէս ուսումնարանաց վերաբերեալ մտքերի վերայ, որք զրոշմեցան Քէմպրիձեան Համալսարանի նոր կանոնադրութեանց մէջ (19 և 20 Վիկտոր. զԼ. LXXXVIII). յայն միտքերից դուք պիտի տեսանէք՝ թէ անդամոց Արեւելեան եկեղեցեաց չկայ ամենեւին դժուարութիւն՝ ոչ միայն մտանելու ի թիւս ուսանողաց, այլ և ստանալու զՀամալսարանական աստիճանքը, անկախ ի հաւատոց դաւանութենէ:

«Այսպէս մտադիր եմ ես խնդրել ի ձէնը, որ դուք փոխանակ հիմնելոյ երկու ուսումնարան ի Սոմմերսէթշայրի հեռաւոր մասնում՝ վասն Հայոց և Յունաց, — առաջարկէք մեր Արեւելեան սիրելեաց հիմնել ուսումնարանք և օտարանոցք (հիւրանոցք) ի Քէմպրիձեան Համալսարանի, հաւաստի առնելով՝ թէ ոչ որ չունի դիպչել նոցա հաւատին: Եթէ համարիք՝ թէ իմ անունս կարող է բաւական ապահովութիւն լինել, ի գործ դրէք զայն, որքան և կամիք: Արդ՛հետեւ այժմ ըստ մեր սահմանադրութեան՝ ուսումնարանի կառավարիչն պարտի լինել յանդամոց Համալսարանի, ես կարող եմ ուրախութեամբ յանձն առնուլ զայն պարտաւորութիւնը: Աներկբայ եմ՝ թէ կարող եմ ի գիւանատանէն հրաման ստանալ՝ այսպիսի ուսումնարան բանալու՝ հանգերձ այն ամենայն ապահովութեամբք՝ որք հարկաւոր են նորա ներքին բարգաւաճութեան համար:

«Քէմպրիձի՝ քան զԱլլ-Պրիւերսը՝ յարմարագոյն լինին հիմնարկելի ուսումնարանի համար՝ յայտնի երևի, եթէ մտածուի՝ թէ մէք Համալսարանի մէջ ունիմք ոչ սակաւ ուսուցչապետք պէսպէս գիտութեանց և գրականութեան, և թէ՛ դասատուքն զանազան ուսումնարանաց պատրաստ են պարապելոյ անայն կերպիւ ուսանողաց հետ: Եւ անյապաղ կարելի է կատարուի ձեր առաջարկութիւնն: Դուք միայն մարդիկ տուէք մեզ, և ես գիտեմ հաւաստեալ, որ կարող եմք դաստիարակել զնոսա՝ առանց վտանգելոյ զնոցա հաստատութիւնը՝ իւրեանց նախնեաց հաւատոյ մէջ:

«Եւ որպէս զի կարողանան օտարազգիք ըստ ամենայնի գոհ լինել Համալսարանական կրթութեամբ, հարկաւոր է զմատաղահասակ ուսանողքը ծանօթացուցանել Անգլիական լեզուին. և ընդ այնմ, որպէս յուսայի է, եթէ սկսին ուղարկել մեզ մանկունք, կարելի է յայնժամ հիմնել ուսումնարան, առ ի պատրաստել նորա մէջ զտղայքը՝ Համալսարանի համար: Յետ ժամանակաց, այս ուսումնարանքս ինքեանք կարող կլինին պատրաստել

իւրեանց համար պնդիսի վարժապետը, որք կարողանան դաս տալ աշակերտաց՝ նոցա հայրենի լեզուաւ. պնդէս որ Անգղիական լեզուն չլինի նոցա համար ամենահարկաւոր առարկայ:

«Ասումնարանաց (գիցուք թէ երկուց) հիմնարկութիւնն Համալսարանի մօտ և պատրաստողական վարժատանց յԱլլ-Պրիւերս, լինելու է՝ ըստ իմ կարծեաց՝ ամենալաւ միջոց 'ի կատար հասունցանելոյ զձեր մեծ նպատակը. մինն յայն ուսումնարանաց պարտի նշանակուիլ 'ի պէտս Յունաց, ևս և 'ի պէտս այնց Ռուսաց, որք ցանկանան կրթութիւն ստանալ 'ի մէջ, և միւսն 'ի պէտս Հայոց, և նոցա հաւատակից՝ Ասորոց, Խալտեաց և Հապէշեց:

«'Ի վերջ ամենայնի, պարտք եմ համարում ասել՝ թէ լաւ առնելմբ մեր, որպէս ինձ թուի, եթէ զմեր կենաց մնացորդ օրերը (որքան Աստուծոյ կամք լինի) նուիրելմբ այս ձեռնարկութեանս:

«'Իսրք արդէն կարող էք դատել՝ թէ սրպիսի սիրով ընդունուեցան և պաշտպանուում են ձեր առաջարկութիւնքն 'ի Համալսարանի անդամոց — որոց մտաց անսովորութիւնն և կարծիքն այլ և այլ են, և առ հասարակ յայն ամենայն մարդոց, որոց ձեր գիտաւորութիւնքն յայտնի եղին. և ես քաջաշոյս եմ, թէ այլ շատ անձինք ևս իմանալով զձեր գիտաւորութիւնքը, նոյնպէս յօժարամիտ կամք ունին ձեռնտու և գործակից լինիլ ձեզ, որպէս և ես, և թէ Արեւելեան ուսանողքն, երբ և գան մեր մօտ, ունին միշտ սիրով ընդունելութիւն գտանել 'ի կողմանն ամենայն ուսումնականաց մեր Համալսարանի:

«Անդրեմ շարունակել զձեր գործը, և օրհնեցէ զձեզ Աստուած 'ի գործ շինութեան եկեղեցւոյ խրոյ, 'ի գործ վերանորոգութեան 'ի վաղուց կորուսեալ միութեան և սիրոյ, և տարածութեան հաւատոյ 'ի միջի միլիոնաւոր բնակչաց Ափրիկէի և Ասիոյ, և ազօթեցէ՛ք՝ որ վերագառնայ Տէրն առ հաղարաւորոն Խաչալէի:

«'Նամ, Սիրելի Տգրթոր Վճլֆ, յանկեղծ սրտէ հաւատարիմ Ձեզ

ԳԻՐԷՎԵԼԵԱՑ:

Հոլսէի Վուլֆն յետ ստանալոյ զայս նամակս՝ իսկոյն պատասխանեց նմա 'ի 19 Փետրուարի ներկայ տարւոյս, իւր առանձին նամակաւ, զոր 'ի մէջ բերել այս տեղ աւելորդ համարեցաք: Յ. Վուլֆն, այս նամակիս մէջ, յետ յայտնելոյ շնորհակալութեամբ զիւր համաձայնութիւնը 'ի մասին փոփոխութեանցն՝ զորս խորհուրդ է տալիս Գ. Վիլեամսն՝ առնել վերջնշանակեալ առաջարկութեան մէջ, խոստանում է գրել այս գործոյս համար առ մեր Վեհափառ Վարդապետն, առ Պատրիարքն Յունաց, և առ այլս:

Գիտնական Տ. Վուլֆի և Գ. Վիլեամսի այսօրինակ ձեռնարկութեան վերայ, առ այժմ աւելորդ է և անյարմար ևս՝ խօսել քանի մի խօսք 'ի մեր կողմանէ, վասն զի դեռ այն հիմնարկելի ուսումնարանաց ներքին հանգամանքներն լիով յայտնի չեն. ուստի և անհնար է արդէն զուշակել, թէ նորա ապագայ ժամանակում օգտակար պիտի լինին նոցա մէջ ուսանողաց,

Թէ փնասակար. բայց զայս միայն կարելի է ասել՝ Թէ այս գործոյս ձեռնարկողքն ստուգելու են արդեամբք զայն հանձարեղ անգղիական ասացուածն Թէ «Let not England forget her privilege of teaching the nationis how to live», այսինքն «Թող չմոռանայ Անգղիայն զիւր սեպհական իրաւունքը՝ ուսուցանելու ազգաց՝ Թէ որպէս արժան է կեալ (ապրիլ)»:

Այլ երջիշեալ Գ. Վիլեամսն յանցեալ Յուլիս ամսեան 'ի Քէմպրիձէն 'ի Մոսքուա գալով՝ ուղևորեցաւ դէպ 'ի Ս. Էջմիածին: Յայց ելանելն նորա Լազարեան ճեմարանին 'ի նոյն ամսոյ 13 ին՝ հանդիպեցաք և մէք նորա տեսութեան:

Զ. Մ.

ՀԵՂՈՒԿ ՀՈՒՐ

Լ'նգղիայում՝ շատ ժամանակ չէ, որ Նորթոն անուամբ նաւապետն հրնարեց հեղուկ հոգի (жидкий огонь), որ յոյժ սաստիկ ներգործում է: Եթէ զայս հուրս սրսկեն (ցանեն) որպիսի և իցէ պրելի նիւթոյ կամ տեղւոյ վերայ, իսկոյն այն նիւթն կամ տեղին սկսի պրիլ: Թէ յինչէ է բաղադրւում այս հուրս՝ դեռ յայտնի չէ, ըստ որում ծածուկ է պահում հնարողն:

ՀԱՐԻՐԻ ԹԻՍՈՒՆ ՏԱՐԵԿԱՆ ՄԱՐԻ

Պէջիքայի Շիմէ անուանեալ քաղաքի մէջ անցեալ տարւոյ սկզբում ապրում էր մի զինուորական մարդ, որ ծնած էր 'ի 1709 թուականին, ուրեմն էր նա յայնժամ 150 ամաց, կամ է այժմ՝ 151 ամաց, եթէ ապրում է: Այս երկարակեաց ծերունւոյս անունն է Աղէքսանդր Վիկտորինն Նարսիս Վիլո:

ԺԱՆՈՒՅՈՒՄՆ

—

Հրատարակւոյ Գոր Վաճառին:

ՀԱՆԱՏԱՊԱՏՈՒՄ, այն է Մանր ուսմունք Գրիստոնէական Հաւատոյ, 'ի Մսերայ Մարիստրոսէ Մսերեանց. երկրորդ տիպ՝ հանդերձ յաւելուածով կարևորագոյն աղբից. գինն Մոսքուայի մէջ 25 կոպ. արծ.

ԲԻՍՏԱՊԱՏՈՒՄ, այն է Մանր ուսմունք Սրբազան Պատմութեան Աւետարանի, նոյն հեղինակի. երկրորդ տիպ, ընդարձակեալ. գինն Մոսքուայի մէջ 40 կոպ. արծ.